

όντος δεν έχει επινοηθεί πλάσματικά από αυτό και δεν αναπαριστάνει κάποια χίμαιρα, αλλά μια αληθή και αμετάβλητη φύση,¹⁶ η οποία δεν μπορεί να μην υπάρχει, αφού περιέχει εντός αυτής αναγκαία ύπαρξη.

16. Ότι οι προκαταλήψεις εμποδίζουν να γίνει γνωστή από όλους η αναγκαιότητα ύπαρξης του Θεού.

Εύκολα, λέγω, σε αυτό θα πεισθεί το πνεύμα μας, αν έχει πρώτα ελευθερωθεί πλήρως από προκαταλήψεις. Αλλά επειδή έχουμε συνηθίσει να διακρίνουμε την ουσία από την ύπαρξη σε όλα τα πράγματα, κι επίσης να πλάθουμε με τη φαντασία κατά βούληση διάφορες ιδέες πραγμάτων που δεν είναι ή δεν υπήρξαν ποτέ, εύκολα συμβαίνει, όταν δεν συγκεντρώνουμε πλήρως την προσοχή μας στην ενατένιση του υπέρτατα τέλειου όντος, να αμφιβάλουμε αν αυτή η ιδέα είναι πιθανόν ανάμεσα σε όσες έχουμε κατά βούληση επινοήσει, ή σ' εκείνες των οποίων η ύπαρξη δεν ανήκει στην ουσία τους.

17. Όσο μεγαλύτερη είναι η αντικειμενική τελειότητα κάποιας ιδέας μας, τόσο οφείλουμε να πιστεύουμε ότι η αιτία της προέχει επίσης να είναι τελειότερη.

Εξετάζοντας ακόμμη περισσότερο ιδέες που έχουμε μέσα μας, βλέπουμε ότι κάποιες από αυτές, εφόσον είναι απλώς τρόποι του σχετρεσθαι, δεν διαφέρουν πολύ με-

16. Παλλ. μτφρ.: «αλλ' αντιθέτως έχει εντυπωθεί από μια αληθή κι αμετάβλητη φύση».

ταξύ τους, αλλά διαφέρουν πολύ, εφόσον μια ιδέα αναπαριστάνει ένα πράγμα και μια άλλη αναπαριστάνει κάτι άλλο.¹⁷ κι όσο μεγαλύτερη αντικειμενική τελειότητα περιέχουν μέσα τους τόσο πιο τέλεια πρέπει να είναι η αιτία τους.¹⁸ Παραδείγματα χάρι, αν κάποιος έχει μέσα του την ιδέα ενός πολύ περίτεχνου μηχανήματος, θα είχαμε δικιο να ζητήσουμε να μάθουμε πώς απέκτησε την ιδέα αυτή: αν δηλαδή είδε κάπου ένα τέτοιο μηχανήμα φτιαγμένο από κάποιον άλλο· ή αν διδάχτηκε επιμελώς την επιστήμη της μηχανικής· ή αν υπάρχει τόσο δυναμική στη νοημοσύνη του, ώστε έχει την ικανότητα να σχεττεται βασισιμένου στον εαυτό του, χωρίς ποτέ να το έχει δει άλλού. Όλη η περίπτωση μορφή που περιέχεται στην ιδέα που έχει αυτός ο άν-

17. Ο Ντεκάρτ δεν δίδει έναν ακριβή ορισμό για την ιδέα, γίνεται σαφές όμως ότι οι ιδέες δεν αναφέρονται σε ουσίες ή είδη. Στη γενική σημασία της, η ιδέα περιλαμβάνει συνειδησιακές καταστάσεις, όπως αντιλήψεις, επιθυμίες, αισθήματα, βουλήσεις, αμφιβολίες, κ.λπ. Πρόκειται δηλαδή για τρόπους του σχετρεσθαι. Οι τρόποι αυτοί του σχετρεσθαι έχουν κάποιο αντικείμενο στο οποίο αναφέρονται.

18. Το περιεχόμενο μιας ιδέας, εκείνο που τη διακρίνει από μια άλλη ιδέα, είναι ότι ο Ντεκάρτ αποκαλεί «αντικειμενική πραγματικότητα», που σήμερα θα αποκαλούσαμε υποκειμενική, καθώς αναφέρεται σε μια ιδέα που σχηματίζεται από το νου μας. Το «αντικειμενικό είναι» της ιδέας δεν αναφέρεται σε κάτι που υπάρχει εκτός του νου, αλλά αντιθέτως σε αυτό που υπάρχει εντός του νου υποκειμένου. Ως αντικειμενική πραγματικότητα μιας ιδέας εννοεί (το είναι του πράγματος που αναπαριστάνεται από μια ιδέα, καθώςον υπάρχει μέσα στην ιδέα) (Λεύτερες απαντήσεις, ΑΤ, VII, 161).

θρωπος, η οποία αναπαριστάται σαν μια εικόνα,¹⁹ πρέπει επίσης να περιέχεται στην αιτία της,²⁰ όποια κι αν είναι· και πρέπει να περιέχεται όχι μόνον αντικειμενικά, ή αναπαραστασιακά, όχι μόνο μέσω μίμησης, αλλά στην ενεργή πραγματικότητα, είτε μορφικά είτε υπεροχικά.²¹ τουλάχιστον στην περίπτωση της πρώτης και πρωταρχικής αιτίας.

19. Έχει σημασία πώς αποκατάται η ιδέα-αναπαράσταση, δηλαδή η «αντικειμενική πραγματικότητα» μιας ιδέας. Σύμφωνα με τα τρία παραδείγματα που παρατίθενται, πρώτον, μια ιδέα μπορεί να προέρχεται από μίμηση· δεύτερον, από γνώση που αποκτά για το αντικείμενο στο οποίο αναφέρεται η αναπαράσταση. Η τρίτη δεν έχει ως αιτία το εξωτερικό αντικείμενο, αλλά τη δύναμη του νου, ή το πνευματικό ενέργημα διά του οποίου συλλαμβάνουμε κάτι. Ο Ντεκάρτ, όμως, χρησιμοποιεί μια παρομοίωση για την ιδέα σαν έναν πίνακα, που θα πρέπει να ταυριάζει περισσότερο με το πρώτο παράδειγμα. Ο Σπινόζα, αναφερόμενος ενδεχομένως στην παρομοίωση αυτή του Ντεκάρτ, υποστηρίζει στην *Ηθική* του πως η ιδέα δεν «είναι κάτι βουβό, εν είδει ζωγραφιάς σε έναν πίνακα», αλλά «έναν τρόπο του σκέπτεσθαι, δηλαδή το ίδιο το νοεόν» (*Ηθική*, II, 43, σχόλιο).

20. Σύμφωνα με μια αρχή των Σχολαστικών: «Τόση πραγματικότητα στο αίτιο όση και στο αποτέλεσμα». Βλ. επίσης *Δευτερες αντιρρήσεις* (Παράρτημα), Αξίωμα IV: «Ο,τι πραγματικότητα ή τελειότητα υπάρχει σε κάποιο πράγμα είναι μορφικά ή υπεροχικά στο πρώτο και ολικό του αίτιο».

21. Ο Ντεκάρτ διακρίνει τη (μορφική πραγματικότητα) (*realitas formalis*) από την (αντικειμενική πραγματικότητα) της ιδέας (*realitas obiectiva*). Η μορφική πραγματικότητα μιας ιδέας αναφέρεται στην οντολογική πραγματικότητα ή στο είναι ενός πράγματος, δηλαδή σε υποστάσεις και σε τρόπους υποστάσεων· παραδείγματος χάριν, ο Ήλιος και οι τρόποι του, δηλαδή η έκτα-

18. Από αυτό ανάπαλιν αποδεικνύουμε ότι υπάρχει Θεός.

Έτσι, επειδή έχουμε μέσα μας την ιδέα του Θεού ή ενός υπέρτατου όντος, μπορούμε ορθά να εξετάσουμε την αιτία από την οποία έχουμε αυτή την ιδέα. Ανακαλύπτουμε σε αυτήν τέτοια απέραντη τελειότητα, ώστε είμαστε βέβαιοι ότι θα μπορούσε να είχε τοποθετηθεί σε μας μόνον από κάτι που πραγματικά διαθέτει το σύνολο των τελειότητων, δηλαδή από ένα Θεό που πραγματικά υπάρχει. Διότι είναι πασίγνωστο από τη φυσική φύση ότι τίποτε δεν προέρχεται από το τίποτε, αλλά επίσης πως ό,τι είναι πιο τέλειο δεν μπορεί να παραχθεί από ένα ποιητικό κι ολικό αίτιο που είναι λιγότερο τέλειο. Εξάλλου, δεν μπορούμε να έχουμε μέσα μας την ιδέα ή την εικόνα κάποιου πράγματος χωρίς να είναι κάπου, είτε εντός μας είτε εκτός, ένα Αρχέτυπο που περιέχει πραγματικά όλες τις τελειότητες που ανήκουν στην ιδέα. Κι επειδή τις υπέρτατες τελειότητες για τις οποίες έχουμε μια ιδέα δεν τις βρίσκουμε σε μας, ορθά συνάγουμε ότι είναι σε κάτι διαφορετικό από μας, φυσικά στον Θεό, ή ότι βέβαια έχουν άπαξ υπάρξει· ως εκ τούτου (κι από το γεγονός ότι ήταν άπειρες) έπεται προφανέστατα ότι είναι ακόμη.

41). Οι υποστάσεις, ως ευρύτερες έννοιες, εμπιρεύουν τα συμβεβηκότα ή τους τρόπους τους. Επίσης, αν ο Θεός είναι αιτία των ιδεών μου θα περιέχει υπεροχικά (*eminenter*) όλα όσα ανήκουν στις ιδέες μου, με δεδομένο ότι είναι μια άπειρη υπόσταση. Η («μορφική πραγματικότητα») μιας ιδέας ωστόσο μπορεί να είναι και το πνευματικό ενέργημα διά του οποίου συλλαμβάνουμε κάτι.

19. *Ακόμη κι αν δεν καταλαβαίνουμε τη φύση του Θεού, γνωρίζουμε τις τελειότητες του πιο καθαρά από οτιδήποτε άλλο.*

Και τούτο είναι βέβαιο και φανερό επαρκώς σε όσους έχουν συνηθίσει να ενατενίζουν την ιδέα του Θεού και να προσέχουν τις υπέρτατες τελειότητές του. Ενώ πράγματι δεν κατανοούμε τις τελειότητες αυτές, επειδή βέβαια ανήκουν στη φύση του απείρου και δεν περιλαμβάνονται σε μας που είμαστε πεπερασμένοι, μπορούμε όμως να τις εννοήσουμε καθαρότερα και διακριτότερα από κάποια σωματικά πράγματα, επειδή εκπληρώνουν τη σκέψη μας περισσότερο, είναι πιο απλές και δεν συσκοτίζονται από κάποια όρια. (Έτσι, καιμιά θεώρηση δεν μπορεί να μας βοηθήσει περισσότερο να τελειοποιηθούμε το νου μας και η οποία θα ήταν σημαντικότερη, όσο η εξέταση ενός αντικειμένου με απεριόριστες τελειότητες που μας γεμίζει ικανοποίηση και ασφάλεια.)

20. *Δεν έχουμε ποιηθεί από εμάς τους ίδιους, αλλά από τον Θεό, και συνεπώς υπάγχει.²²*

Οι περισσότεροι, πράγματι, δεν προσέχουν το σημείο αυτό κι επίσης όσοι έχουν την ιδέα μιας περίτεχνης μηχανής συνήθως γνωρίζουν από πού απέκτεχαν αυτή την ιδέα· εμείς όμως δεν θυμόμαστε πότε η ιδέα του

22. Γαλλ. μτφρ.: «Δεν είμαστε το αίτιο του εαυτού μας, αλλά ο Θεός, και συνεπώς υπάγχει».

Θεού έφτασε σε μας από Εκείνον, επειδή την είχαμε πάντα: παραμένει ακόμη να αναζητήσουμε από ποιον προήχθημε εμείς οι ίδιοι που έχουμε την ιδέα των υπέρτατων τελειότητων του Θεού. Διότι βέβαια είναι πολύ καλά γνωστό από τη φυσική φύτιση πως όποιος γνωρίζει κάτι τελειότερο από τον ίδιο δεν προσέχεται από αυτόν, διότι τότε θα είχε όλες τις τελειότητες αυτής της ιδέας και συνεπώς δεν μπορεί να υφίσταται από κάτι άλλο παρά μόνο από όποιο έχει μέσα του όλες εκείνες τις τελειότητες, που είναι δηλαδή Θεός.²³

21. *Το γεγονός ότι η ύπαρξή μας έχει διάκριση αρκεί για να αποδείξουμε την ύπαρξη του Θεού.*

Υποτε δεν μπορεί να συσχοτίσει την προφάνεια αυτής της απόδειξης, αν ακριβώς προσέχουμε τη φύση του χρόνου ή της διάρκειας των πραγμάτων: είναι τέτοια λογής ώστε τα μέρη του ούτε διεξαρτώνται αμοιβαία κι ούτε υπάγουν ποτέ συγχρόνως· και γι' αυτό από το γεγονός ότι υπάγουμε τώρα, δεν έπεται ότι θα υπάγουμε στον άμεσο μελλοντικό χρόνο, εκτός αν κάποια αιτία, όντως η ίδια που μας παρήγαγε αρχικά, συνεχώς σαν να μας αναπαράγει, ούτως ειπείν, μας συντηρεί. Ενώλα λοιπόν κατανοούμε ότι δεν υπάγχει σε μας

23. Η ιδέα της τελειότητας είναι μεν έμφυτη, αλλά το αίτιό της είναι εξωτερικό και υπερβατικό, ανήκει δηλαδή σε ένα άλλο πράγμα. Πόση όμως μπορούμε να συλλάβουμε αυτή την ιδέα που μας υπερβαίνει, την ιδέα της αναγκαιότητας στην οποία υπαγόμαστε.

καμιά δύναμη διά της οποίας να συντηρούμε τους ε-
αυτούς μας· κι εκείνος που έχει τόση δύναμη ώστε να
μας συντηρεί ξεχωριστά από αυτόν τον ίδιο, πολλώ
μάλλον διατηρεί τον εαυτό του, ή μάλλον δεν έχει α-
νάγκη να συντηρείται από τίποτε άλλο και, τέλος, πρέ-
πει να είναι ο Θεός.²⁴

24. Βλ. Τρίτος στοχασμός, VII, 48-49: «Πράγματι, για όποιον
παρατηρεί τη φύση του χρόνου, είναι ολοφάνερο ότι για να συντη-
ρηθεί οποιοδήποτε πράγμα σε κάθε μεμονωμένη στιγμή που διαρ-
χεί χρειάζεται την ίδια ισχύ κι ενέργεια την οποία χρειάζεταν για
να δημιουργηθεί εκ νέου αν δεν υπήρχε ακόμα». Ο αναγνώστης
μπορεί να επιστημάνει ορισμένες διαφορές στη διατύπωση, όπως
αντί για το ρήμα δημιουργώ (σπερ), που χρησιμοποιείται στους Στο-
χασμούς και συμφωνεί με την ιδέα ενός προσωπικού δημιουργού,
στο παραπάνω εδάφιο των Αρχών χρησιμοποιείται το ρήμα παρά-
γω (produco). Βλ. επίσης Πρώτες απαντήσεις, VII, 109: Δεύτερες
απαντήσεις, Αξίωμα II· Συνομιλία με τον Μπούμαν, VI, 156.

Ο Ντεκάρτ εννοεί το χρόνο ως συνεχή, πραγματικά διακριτό
και χωρίς αναγκαίο δεσμό μεταξύ των μερών του. Σύμφωνα με τη
θεωρία του περί συνεχούς δημιουργίας, ή παραγωγής, τα πράγ-
ματα άπαξ και δημιουργήθηκαν δεν μπορούν να συντηρηθούν πα-
ρά μόνο με τη θεϊκή συνδρομή· τρόπον τινά αναδημιουργούνται
κάθε στιγμή· τίποτε λοιπόν δεν διαρκεί παρά μέσω ανανεούμενης
δημιουργίας. Οι θέσεις αυτές προκάλεσαν σοβαρές αντιρρήσεις.
Επί παραδείγματι, ο Γκασεντί, στις Πέμπτες αντιλήψεις (VII,
302), αμφισβητώντας την καρτεσιανή αντίληψη περί του χρόνου,
υποστηρίζει τη θέση: «Θα συνεχίσεις πράγματα να υπάρχεις, όχι
επειδή κάποια δύναμη σε δημιουργεί εκ νέου, αλλά επειδή έχεις
μία δύναμη επαρκή να διασφαλίζει πως θα συνεχίσεις, εκτός κι
αν κάποια καταστροφική δύναμη παρέμβει». Ο Ντεκάρτ αναγνω-
ρίζει την αιωνιότητα και την αναγκαιότητα του Θεού (βλ. άρθρο
14), ωστόσο τον συνδέει με τον διακριτό χρόνο, με τη διάφρακα και
την αυτοσυντήρηση. Ο Σπινόζα, στη συνέχεια, ο οποίος γνώριζε

22. Από τη μέθοδό μας να γνωρίσουμε την ύπαρξη του
Θεού, μπορούμε να γίνουμε συγχρόνως γνωστά όλα
τα άλλα κατηγορήματά του από τη φυσική δύναμη
της νοημοσύνης.

Αυτός ο τρόπος απόδειξης της ύπαρξης του Θεού διά
της ιδέας του διευκολύνει, διότι συγχρόνως αναγνωρί-
ζουμε τι είναι όσο το επιτρέπει η ασθενής φύση μας.
Όπως είναι φυσικό, καθώς στρέφουμε το βλέμμα προς
την ιδέα του Θεού που είναι έμφυτη, βλέπουμε ότι είναι
αίσιος, παντογνώστης, παντοδύναμος, τηγή όλης της
καλοσύνης και της αλήθειας, ο δημιουργός όλων των
πραγμάτων και, τέλος, ότι κατέχει μέσα του όλα εκείνα τε-
στα οποία μπορούμε να παρατηρήσουμε κάποια τε-
λειότητα που είναι άπειρη, ήτοι δεν οριοθετείται από
κάποια ατέλεια.

23. Ο Θεός δεν είναι σωματικός, και δεν αντιλαμβά-
νεται διά των αισθήσεων όπως εμείς, ούτε θέλει τη
δολιότητα του αμαρτήματος.

Υπάρχουν πράγματα που, αν και θα τους αναγνωρίζα-
με κάποια τελειότητα, ανευρίσκουμε ότι είναι περιο-
με αντιρρήσεις του Γκασεντί, θα αναπτύξει τη θεωρία της εμμέ-
νειας (Ηθική, I, 17), απορρίπτοντας την ιδέα πως ο Θεός είναι
μεταβατικό ή «εξωτερικό» αίτιο, καθώς και του copatus, της
εμμενούς σε κάθε πράγμα τάσης για αυτοσυντήρηση.

Μπορεί ωστόσο ο αναγνώστης να επιστημάνει ότι στο παρα-
πάνω άρθρο 21 εκφράζονται ορισμένες επιφυλάξεις στις εκφρά-
σεις: σαν να μας αναπαράγει, ούτως ειπείν, μας συντηρεί.